

La Fatarella: una insurrecció pagesa a la rereguarda catalana durant la guerra civil

Pelai Pagès i Blanch

Universitat de Barcelona

A les darreries de gener de 1937 va tenir lloc un esdeveniment que, en el marc de la guerra civil que s'estava produint, va provocar una important convulsió a la societat catalana del moment: una insurrecció pagesa a la vila de La Fatarella, a la Terra Alta, va culminar amb diverses desenes de morts. L'oposició dels pagesos del poble a la col·lectivització forçada de la terra, que pretenien dur a terme elements de la CNT i de la FAI, n'hauria estat la causa. L'esdeveniment va provocar, al mateix temps, una important esquerda en el bloc antifeixista català que ja estava vivint moments importants de ruptura entre els partidaris de mantenir i aprofundir en les conquestes revolucionàries dels primers temps de la guerra –CNT-FAI i POUM, bàsicament- i aquells altres que volien frenar el procés de transformacions socials i retornar a una certa "normalitat republicana" per centrar-se en l'esforç de guerra –ERC i PSUC-. Les qüestions derivades de l'ordre públic, que havien estat polèmiques des de l'inici de la guerra, tampoc foren alienes al conflicte. Però, consultant la documentació disponible, avui per avui, l'episodi apareix, com a mínim, polèmic. Els Informes que diferents organismes van elaborar tot just acabats els fets i el seguit d'informacions i interpretacions que van aparèixer des de les diferents posicions ideològiques i polítiques generen nombrosa confusió, tanta que fins i tot el nombre de víctimes mortals va ser difícil de determinar¹.

1. Es tracta de tot un seguit d'informes i documents que es troben dipositats a l'Arxiu Montserrat Tarradellas Macià, de Poblet (a partir d'ara AMTM-Poblet) i que, com veurem, recullen versions diferents dels fets. Hem utilitzat, també, la premsa del moment i la Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya que publicava el departament de Presidència del govern català.

La Fatarella entre el caciquisme i la col·lectivització

De bell antuvi tots els testimonis coincideixen a assenyalar el caràcter conservador i l'existència del caciquisme a una vila que el 1936 tenia 2.293 habitants, era eminentment agrícola i disposava d'una immensa majoria dels conreus dedicats a secà. L'informe que Tomàs Fàbregas, que militava a l'Acció Catalana Republicana i era delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, va escriure sobre els esdeveniments, descriu La Fatarella amb unes característiques que no deixen marge a cap mena de dubte :

“Examinat l'assumpte d'una manera objectiva, damunt del terreny i amb les proves a la vista, és fàcil treure la conclusió de que es tracta d'un poble que en la seva immensa majoria ha estat sempre netament reaccionari (vegis els resultats de les eleccions, premsa que s'hi llegia, etc.) i que després del 19 de juliol s'ha emboscat en organitzacions obreres, casi bé tot en la UGT i algú a la CNT (en dos dels morts se'ls hi trobà carnet Confederal) però amb els mateixos prejudicis i atavismes perniciosos de l'antic règim. Un poble pel qual no han existit ni el 19 de juliol, ni el 6 d'octubre, ni tant sols el 14 d'abril. Un poble enclavat en el cim d'una serralada, a la Terra Alta, perdut en els límits de Catalunya i Aragó, dominat per un grapat de propietaris i terratinents primitivistes, ex-cacics disfressats de revolucionaris d'aquest o d'aquell color, els quals, per servir els seus mòbils egoistes, no han tingut cap escrúpol de provocar els fets sagnants que tots lamentem, aprofitant-se del conflicte que plantejava el decret de col·lectivitzacions”².

En un informe elaborat conjuntament per un militant del Partit Socialista Unificat de Catalunya, de cognom Climent, i un altre d'Esquerra Republicana de Catalunya, anomenat Oller, delegats també de la Junta de Seguretat Interior (comarques), tot i que és molt crític amb l'actuació de les patrulles de control, no s'està d'assenyalar que “no pot negar-se que aquella població s'ha significat sempre per la influència dels cacics i que l'esperit d'aquest poble no pot haver-se canviat des del 19 de juliol...”³. I en un tercer *Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último* s'escriu textualment que “*este pueblo de La Fatarella se distingue por ser un pueblo rico y de espíritu económico. En el orden político, como pueblo de montaña, y quizás por sus tradiciones, es más bien de matiz reaccionario. Al advenimiento de la República, se formó el partido de Esquerra Republicana. Ocurridos los hechos del 19 de julio y*

2. Es tracta de la “Impressió personal” que acompanya la *Informació presentada pel delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbregas, referent als fets ocorreguts al poble de La Fatarella*. Informe mecanografiat, en paper oficial, l'escut de la Generalitat de Catalunya i el segell “Generalitat de Catalunya. Seguretat Interior. Patrulles de Control”, datat a Barcelona el 27 de gener de 1937. Carpeta de “Problemes Municipals”, 8A.3. AMTM-Poblet.

3. *Informe referent al poble de La Fatarella (Tarragona). 25 de gener del 1937. (Que presenten els companys Climent del P.S.U.C. i Oller d'E.R.C.)*. Carpeta de “Problemes Municipals”, 8A. 1. AMTM-Poblet.

*ya en el mes de Septiembre, se constituyen la UGT, Partido Socialista Unificado y Rabassaires que adquieren bastante fuerza*⁴.

Tots els testimonis coincideixen, doncs, a afirmar el caràcter “conservador” de la pagesia de La Fatarella. És en aquest context que en el poble una dotzena de famílies, sota el control de la CNT, es van plantejar constituir una col·lectivització agrària. A partir d'aquest moment, les interpretacions sobre què volien fer els col·lectivitzadors discrepen obertament. La versió dels militants de la CNT era que es volia procedir a la col·lectivització d'aquelles terres que havien estat propietat dels facciosos que havien fugit durant els primers temps de la guerra i que es trobaven en poder de pagesos que ja les treballaven anteriorment, mentre que la versió de les víctimes dels esdeveniments i de les seves famílies era que la col·lectivitat volia intervenir en totes les terres⁵. Fos com fos el cert era que el tema de la col·lectivització de la terra havia estat ja conflictiu a les comarques de l'Ebre i que els impulsos col·lectivitzadors de determinats militants de la CNT havien provocat conflictes que havien fet intervenir en altres ocasions la Conselleria d'Agricultura de la Generalitat. Ja el mes d'octubre de 1936 havia donat a conèixer una disposició contundent al respecte:

“Davant el fet que a Catalunya determinats grups pretenen obligar als camperols a col·lectivitzar llurs terres, tant les de propietat com les d'arrendament, la Conselleria d'Agricultura ultra declarar que ningú no està autoritzat per a dur a terme aquestes col·lectivitzacions posa de manifest, el que ja ha estat en altres ocasions repetit, que el programa d'acció aprovat pel Consell d'Economia i les consignes donades per totes les organitzacions sindicals responsables és d'emparar la iniciativa privada i la petita explotació familiar. Per la seva banda, el Consell d'Economia té declarat que la col·lectivització de la terra s'ha de limitar a les gran finques incautades i posteriorment, el nou Consell de la Generalitat va declarar que al costat de la col·lectivització de les grans finques venia a mantenir i a estimular la petita explotació agrícola. Després d'exposar algunes consideracions sobre la improcedència del fet i del deure que tenen tots els revolucionaris de voltar la massa camperola de tots els recursos i garanties a l'objecte d'obtenir del treball agrícola l'augment de productivitat que exigeixen les necessitats de rere-

4. Es tracta d'un informe anònim, mecanografiat, però que segons tots els indicis va redactar el jutge especial que es va ocupar d'investigar els esdeveniments, Alfons Rodríguez Dranguet, que ja havia estat jutge especial instructor dels sumaris per rebel·lió militar del 19 de juliol, ho seria pels fets de maig del 1937 i acabaria presidint el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. L'informe es troba a la mateixa Carpeta de “Problemes Municipals”, 8A. AMTM-Poblet.

5. L'*Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat planteja les dues hipòtesis. Mentre l'*Informe referent al poble de La Fatarella (Tarragona). 25 de gener del 1937. (Que presenten els companys Climent del P.S.U.C. i Oller d'E.R.C.)* destaca només que “la col·lectivitat s'incautà no solament de les terres dels facciosos i no solament retingueren les terres que abans de la comarcal de Móra s'havien incautat, sinó que també les dels parcers i mitjers que feia vint, trenta i fins quaranta anys que cultivaven, i que ara la revolució les hi havia conquerit per ells”.

guarda, l'esmentada Conselleria adverteix que tots els intents de col·lectivització que es presentin han d'ésser denunciats els seus iniciadors com a sabotejadors de la normalitat revolucionària"⁶.

Si hem de creure l'informe de Climent i d'Oller, el malestar era força generalitzat a les comarques tarragonines, ja que "fa uns dies que les patrulles de Control de Barcelona es personaren a Garcia i detingueren quinze veïns d'aquella població, elements de la UGT, URC i ERC, traslladant-los a Barcelona; això mateix ocorregué a Vinebre, tres dies abans de que ocorreguessin els fets deplorables de la Fatarella, i quan la comissió de la Junta de Seguretat Interior arribà a Móra d'Ebre ens trobarem que la població estava en actitud de protesta, tancant-se les tendes i abandonant els treballs del camp, els treballadors que no pertanyien a la col·lectivitat"⁷. En el cas de la Fatarella, sembla que el Comitè Regional de Tarragona de la CNT havia enviat a la població dos militants, Josep Mola i Nicolás Santamaria, per organitzar la col·lectivització. De tant en tant també freqüentava la població un personatge que ningú no ha pogut identificar i que era conegut com a "Pèl d'Ascó"⁸. Que la iniciativa de constituir la col·lectivització fou la causa del conflicte sembla que està fóra de tota mena de dubte. Les discrepàncies es plantegen a l'hora de qualificar les actituds d'uns i altres : la visceralitat en l'oposició a la col·lectivització procedia del caràcter reaccionari de sectors de la població o, com explicaven Climent i Oller, "per l'amenaça d'elements de la col·lectivitat de que si no ingressen en ella se'ls hi faria fer un clot i serien enterrats en ell, els treballadors que no ingressessin al treball col·lectiu de les terres"⁹.

La reconstrucció dels enfrontaments

En qualsevol cas, és evident que el gener de 1937 La Fatarella vivia en un estat d'agitació social i política considerable, que es va agreujar a partir del dia 22, quan els representants de la UGT, PSUC, ERC i la Unió de Rabassaires de la localitat van celebrar una assemblea per oposar-se a la col·lectivització. Segons l'informe del jutge instructor "el día 22 de Enero hubo una reunión de los elementos de la UGT, U de R y Esquerra, para oponerse a la pretendida colectivización en la que parece se redactó un acta de términos violentos, acordándose que el siguien-

6. "Crònica diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència". 12 d'octubre de 1936.

7. *Informe referent al poble de La Fatarella (Tarragona). 25 de gener del 1937. (Que presenten els companys Climent del P.S.U.C. i Oller d'E.R.C.)*. Carpeta de "Problemes Municipals", 8A. 1. AMTM-Poblet.

8. Segons l'*Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat.

9. *Informe referent al poble de La Fatarella (Tarragona). 25 de gener del 1937. (Que presenten els companys Climent del P.S.U.C. i Oller d'E.R.C.)*, citat.

10. *Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat.

*te día sábado no fuera a trabajar ninguno de los afiliados a tales partidos : que una comisión nombrada se trasladara a Barcelona para asistir a un congreso de Rabassaires y se establecieron guardias con gente armada en evitación de posibles acontecimientos*¹⁰. Disposem de l'acta d'una reunió celebrada efectivament el divendres dia 22 de gener per les organitzacions esmentades, i respecte dels acords adoptats s'assenyala bàsicament la formació d'una "Junta de Unión de las Entidades Antifascistas", en els termes següents :

"1º.- Designar una Junta de Unión de las Entidades Antifascistas que están presentes y asociados a la misma, los que deberán ciega obediencia a las resoluciones y acuerdos de esta Junta la que tendrá como misión la de guardar la más estricta legalidad en todos los actos que se cometan o traten de cometer a la localidad haciéndoles entrar, aunque tenga que llegarse a la coacción física, a cualquier sector, aunque no esté en este acto, que se quiera salir. Es por lo tanto la misión de la Junta, obligar por todos los medios, a que todo el mundo atenga su actuación a aquello que esté legislado, por el cumplimiento de las entidades comprometidas las que facilitarán todo lo que pidan.

*2º.- Para integrar la referida Junta y por unanimidad quedan designados : Por la UGT, José Cugat Descarrega; por la Izquierda Republicana de Cataluña, Carmelo Rius y Roselló; por el PSU, José N. Miró; por la Juventud Socialista, Antonio Ardevol y Blanch y por la Unión de Rabasaires, José Vilanova y Canals*¹¹.

A partir d'aquest moment la situació es complica el diumenge 24 al matí amb motiu de la reunió d'un consell municipal en el qual, segons sembla, Nicolás Santamaria, un dels dos militants de la CNT enviats a la població, havia de passar a formar part del consistori, "*empezaron a oirse gritos de "fuera los forasteros" y "a matarlos", subiendo al Ayuntamiento en actitud agresiva José N. Miró (hoy muerto), José Gironés Pascual (libre) y Carmelo Rius Roselló (detenido gubernativo) para apoderarse del Mola y Santamaría y quizás agredirles, pero esto se evitó, siendo desarmados y trasladados en el automóvil de Antonio Guiu, del Partido Socialista de Flix, a Ascó, donde por cierto fueron recibidos por un tal Formigó que les pidió garantías de lo que pudiera pasar en la Fatarella con correccionarios de la CNT*"¹². Si hem de creure la crònica judicial dels fets, entretant en el poble es van localitzar unes bombes que, segons sembla, eren propietat de militants de la CNT, la qual cosa va provocar una gran excitació i aquella mateixa tarda es va registrar el local de la col·lectivitat agrària. Segons els militants de la CNT se'ls van endur diners, efectes i algunes armes, però segons alguns ele-

11. Es tracta de l'acta de la reunió mecanografiada en paper sota membret de "Generalitat de Catalunya. Seguretat Interior. Patrulles de Control". Carpeta Junta de Seguretat Interior. Patrulles de Control. 146.81. AMTM-Poblet.

12. *Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat.

13. *Ibid. Ibid.*

ments del poble únicament es van recollir armes i alguna bomba. En aquest punt la rebel·lió estava servida :

"A todo esto, desde algún pueblo de los alrededores se trata de pedir fuerzas de Asalto y Orden Público para mantener el orden, pero en Batea y Gandesa se encuentran al parecer cortadas las comunicaciones, teniendo conocimientos particulares el informante, de que desde luego en Gandesa elementos de la CNT tenían tomado el teléfono"¹³.

La matinada del dilluns 25 de gener arribaven a La Fatarella patrulles de control en nombre considerable i elements armats de les poblacions de les rodalies, que es van trobar la carretera tallada amb troncs d'arbres. En entrar, finalment, al poble s'inicia un tiroteig que ja va durar tot el dia i que va provocar la mort d'un membre de les patrulles de control anomenat Cano. També arriba a la població Tomàs Fàbregas, el delegat de la Junta de Seguretat Interior, que abans havia passat per Tarragona, on s'havia entrevistat amb el Comissari d'Ordre Públic. Aquest li havia comunicat que una hora abans havien passat ja, en direcció a La Fatarella, patrulles de control. Segons la versió donada pel propi Fàbregas, des de Tarragona va marxar cap a Móra la Nova, on s'afegí a l'expedició Aracil, en representació de Dionís Eroles, cap de Serveis de la Comissaria General d'Ordre Públic. Fàbrega dóna la següent versió de la seva arribada al poble :

"Vareig baixar del cotxe tot seguit acompanyat de la meua escorta personal, fent treure del mateix la bandera catalana que porta, la qual, enarbolant-la, volia mostrar-la mentre m'encaminava al poble. Quan érem a uns 50 metres del mateix forem hostilitzats des de diferents cases; fent-ne, però, cas omís, vareig continuar la meua marxa a l'interior del mateix. Al arribar a un dels carrers, sempre acompanyat també del company Aracil, de Jefatura de Policia, forem novament hostilitzats amb descàrregues i, aleshores, exhibint la bandera catalana i fent altaveu amb les mans, cridant vareig requerir-los-hi que deposessin la seva actitud, ja que anava en representació de la Junta Interior, a parlar amb el Consell Municipal, dient-los-hi al mateix temps que jo era element d'Esquerra, a quina cosa contestaren amb un foc granejat que ens privà ni de donar un pas, ja que tiraven de tot arreu"¹⁴.

Fàbregas explica que va fer diferents intents per parlamentar i que, en cap dels casos, no se'n va sortir. En una de les ocasions "corria un home vers nosaltres que sortia als afores i, quan fou vora nosaltres el paràrem, preguntant-li perquè fugia. Ensenyant-nos el carnet d'Esquerra Republicana de Catalunya, ens

14. Informació presentada pel delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbregas, referent als fets ocorreguts al poble de La Fatarella, citat.

15. *Ibid.* *Ibid.*

digué que fugia perquè l'havien anat a buscar a casa seva, amb intencions de matar-lo i d'on pogué escapar-se; afegint que tot el poble era reaccionari i que, àdhuc, conserven el capellà i a dos frares més amb ells"¹⁵. Arran de la mort d'un altre membre de les patrulles de control, Fàbregas va fer abandonar el poble a totes les patrulles, que es van quedar encerclant-lo des de lluny, per evitar que els responsables de la revolta fugissin. Al mateix temps va fer una crida perquè els que volguessin abandonar el poble –sobretot nens i dones– ho poguessin fer: finalment foren unes quatre centes persones, entre dones, nens i homes, els que el van abandonar. Les dones i les criatures van ser allotjades a Ascó.

A La Fatarella van acabar fent-hi cap, en el decurs del dia 25 de gener, el president de la UGT de Tarragona, Josep Pascual, que, si hem de creure a Fàbregas, li va assegurar que el que estava passant al poble “no eren qüestions sindicals de cap mena, ja que ell creia, per les referències que de dita població tenia, que era un assumpte completament facciós”, van arribar-hi també el comissari d'ordre públic de Tarragona, Joan Rodríguez, acompanyat de dues camionetes de guàrdies d'assalt, el cap de serveis i el secretari general de les patrulles de control, Josep Asens i González Batlle, respectivament, i Martí Rouret, que era el sots-secretari de la Presidència. Encara hi acabaria arribant Aurelio Fernández, el secretari general de la Junta de Seguretat Interior.

La tarda del mateix dia 25 es produiria la primera matança al poble: fou amb motiu de l'ocupació del cementiri i de l'ermita de la Verge de la Misericòrdia, per part de les patrulles de control. I en aquest punt les discrepàncies s'accentuen. Segons Fàbregas, els vuit cadàvers amb què es va trobar “havien mort al prendre l'ermita”, que era al costat del cementiri¹⁶. Però l'informe judicial, recollint el testimoni de Martí Rouret, parla d'afusellaments comesos en el cementiri després de la seva ocupació: “*El lunes fueron indudablemente fusilados en el Cementerio José Pellisa, Pedro Suñé, José Cugat, José Pascual Suñé (de 18 años) y José María Barbeny Mas*”¹⁷. Els dos primers, afirma l'informe, eren militants d'organitzacions d'esquerra, “*destacados de antiguo*”. S'assenyala, a més, que no foren les patrulles de control els qui portaren a terme els afusellaments, sinó elements forasters “*instigados por un tal Andrés Suñé (a) Buli, el Pel de Ascó, Santamaria y Mola*”. A més també hauria instigat que es portessin a terme matances un tal Josep Blanch Anguera. Altrament, dins de l'interior de l'ermita hi romanien encara “uns quaranta-vuit camperois del poble, detinguts i custodiats pels de les Patrulles de Móra i Ascó”¹⁸, que, segons explicaven Climent i Oller, foren trets de l'ermita per Fàbregas i conduïts cap a la carretera per evitar que es produïssin més afusella-

16. *Ibid. Ibid.*

17. *Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat.

18. *Informe referent al poble de La Fatarella (Tarragona). 25 de gener del 1937. (Que presenten els companys Climent del P.S.U.C. i Oller d'E.R.C.)*, citat.

ments. Segons el testimoni de Fàbregas, un cop vençuda la resistència a l'ermita, seguien essent hostilitzats des del campanar de l'Església i les cases del poble. Aleshores va intentar comunicar pel telèfon que es va trobar a l'ermita amb l'Ajuntament, tot oferint la negociació per evitar més víctimes, i per tota resposta va rebre dues bombes de mà.

El dia 25 de gener, cap al tard, Fàbregas, juntament amb Asens, el comissari general d'ordre públic de Tarragona i l'oficial que comanava les forces d'assalt van decidir aturar les hostilitats, reforçant l'acordonament del poble, barrejant les patrulles amb els guàrdies d'assalt i esperar a l'endemà per entrar al poble. Però cap a les 4 de la matinada del dia 26, dos membres de la seva escorta el van despertar per comunicar-li que els guàrdies i les patrulles havien entrat ja al poble i havien ocupat l'Ajuntament:

“En aquell lloc se m'entregaren bastants presoners que vareig fer-los portar a la carretera. Al tornar a l'Ajuntament m'ensenyaren una bandera monàrquica, de tres metres, que l'havien trobada en un calaix de la taula del Consistori. Entrà en aquell moment el Secretari General de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, company Aureli Fernández, acompanyat del sots-secretari de la Presidència, Martí Rouret i, conjuntament amb ells, s'organitzaren els escorcolls domiciliaris, quin servei feren fer per grups compostos per tres homes de Patrulles de Control i tres Guàrdies d'Assalt”¹⁹.

Fàbregas segueix explicant que ja ben entrat el dia es féu una crida a tot el poble perquè es reunissin a la plaça, on Aureli Fernández es dirigí a la població “en termes conciliatoris i agradables”, per bé que, acabat el parlament, encara foren hostilitzats des de les teulades. La rèplica dels guàrdies i les patrulles va causar dues baixes. Acabada la revolta, Fàbregas, l'oficial dels Guàrdies d'Assalt i Asens van acordar deixar al poble vint-i-cinc homes de les patrulles i vint-i-cinc guàrdies d'assalt com a vigilància del poble i per efectuar els escorcolls a fi de trobar armes. El resultat final de la revolta, per una banda, havia estat de 47 detinguts, que van ser menats cap a Barcelona, amb caràcter governatiu. L'informe judicial, escrit pràcticament un mes després dels fets, el 24 de febrer, deia taxativament que aquests detinguts “*deben ser puestos en libertad pues, aunque en realidad fueron detenidos según informan Fábregas y Aracil todos los que habían tenido alguna participación en los sucesos, es de tener en cuenta las características de este movimiento popular, que más que obedecer a influencias reaccionarias, obedecían a la oposición del pueblo para la colectivización de tierras que pretendían los de la CNT, y unicamente Benjamín Pascual Suñé, como Presidente o elemento influyente de la UGT, Emilio Pascual Solà, Carmelo Rius Roselló que*

19. Informació presentada pel delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbregas, referent als fets ocorreguts al poble de La Fatarella, citat.

*subió al Ayuntamiento para detener a Santamaría y Mola y Rafael Urgel aparecen con alguna participación en la iniciación del movimiento armado de La Fatarella; en cuanto al resto de los 47 detenidos parece ser que debe ser norma equitativa el que por el Consejero correspondiente se decrete su libertad, y se reintegren a La Fatarella, a cuya población sería conveniente regresaran para que se fueran normalizando los espíritus y tranquilizadas las conciencias*²⁰.

Respecte als morts que hi van haver, les discrepàncies són importants. Fàbregas parla que les baixes sofertes en el poble foren de "27 a 30", sense distingir entre les que van tenir les patrulles i guàrdies d'assalt i els camperols. L'informe judicial, en canvi, parla de vint-i-tres morts exhumats al cementiri de La Fatarella i convenientment identificats i d'uns altres tretze que no van ser trobats "y de los cuales el Juzgado tiene la creencia de que están muertos, habiendo recogido también el rumor de que en la carretera, entre Ascó y Flix, habían siete y ocho individuos enterrados y en algún pueblo próximo, algún otro"²¹. En qualsevol cas, "la casi totalidad de estos treinta y seis individuos, tiene el Juzgado la creencia de que han sido muertos después de detenidos"²².

El ressò i les valoracions dels fets

Les reaccions polítiques davant dels fets que havien acabat d'ocórrer els dies 25 i 26 de gener a La Fatarella foren immediates. I, evidentment, tot seguit s'evidencià l'esquerda existent en el bloc antifeixista català. Ja que per la CNT, per la FAI i pel POUM era clar des del primer moment que el moviment havia estat protagonitzat per la cinquena columna i es tractava d'un moviment clarament feixista provocat amb l'objectiu de desestabilitzar la rereguarda catalana. El fet que alguns dels morts entre la població tinguessin carnets d'esquerra era una evidència més que les dretes s'havien emboscat dins de determinades organitzacions polítiques i sindicals de l'esquerra. "Solidaridad Obrera", de Barcelona, el dia 26 de gener publicava ja un article amb l'expressiu títol *Los fascistas de Fatarella. La "Quinta Columna" se levanta en armas, en Fatarella (Tarragona) contra la CNT y la FAI*, on, parlava sempre de l'acció d'un grup de feixistes, ja que "ningún elemento antifascista ha intervenido en estos sucesos lamentables que no pueden producirse más que en pueblos de índole marcadamente derechista, como era este pueblo donde han ocurrido los sucesos"²³. La majoria de reaccions a la premsa es produïren, però, l'endemà, dia 27, una vegada ja acabats els esdeveniments. "Solidaridad Obrera" seguia parlant, naturalment, de l'autoria de la cinquena

20. *Informe relativo a los sucesos ocurridos en La Fatarella los días 25 y 26 de Enero último*, citat.

21. *Ibid. Ibid.*

22. *Ibid. Ibid.*

23. "Solidaridad Obrera", 26 de gener de 1937.

columna, d'esdeveniments fruit “*de un reaccionarismo tradicional y también de un envenenamiento de las conciencias*”, en la mesura en què La Fatarella “*es un pueblo de abolengo reaccionario*”, on l'antic cacic tenia carnet de la UGT, i la cinquena columna s'amagava sota algun carnet antifeixista “*al que convierte en instrumento con el que combatir eficazmente la Revolución*”²⁴. En la mateix línia es va posicionar el POUM, quan a “La Batalla” escrivia : “*Sólo decimos, advertimos una vez más a los que se sienten dispuestos a permitir la entrada en las organizaciones obreras a toda clase de elementos, que vean a lo que lleva una semejante política, la más antiobrera que pueda llevarse. (...) Los fascistas que puedan restar en la retaguardia son más peligrosos si logran andar por estos mundos con un carnet que avale su personalidad indeseable*”²⁵.

Que es tractava d'una insurrecció feixista també ho tenia molt clar Tomàs Fàbregas, el militant de l'Acció Catalana Republicana, quan en el seu Informe, com a “impressió personal” escrivia :

“Hi ha fets incontestables. La bandera bicolor, de grans dimensions, amb l'escut monàrquic, trobada a l'Ajuntament, flamant, de confecció recent i acurada, quina procedència seria interessant averiguar; aquell home d'Esquerra Republicana de Catalunya, l'únic esquerrà de l'any 1931, que fugí del poble i es refugia en els meus braços perquè els capitalistes vestits de proletari el volen afusellar; aquells elements que moltes hores després d'haver entrat les forces en el poble i d'haver fet una crida pacifista al veïnat, no solament continuen hostilitzant les Patrulles de Control i els Guàrdies d'Assalt, sinó que quan aquests es personen en els domicilis a practicar un registre o una detenció els reben a trets; el capellà continuant vivint en el poble, tenint-hi el mateix ascendent i activitats d'abans; fotografies dels ex-reis en les cases particulars; emblemes monàrquiques; el precedent de que en la població de referència s'hi ha celebrat concentracions falangistes, segons he pogut comprovar per investigacions fetes i declaracions dels detinguts, etc., etc., tot això tapat amb carnets sindicals del prop-passat desembre demostra que no són precisament roçaments sindicals, els que han motivat el desenllaç dels fets de la Fatarella”²⁶.

Aquestes posicions van contrastar des del primer moment amb les que defensaven la resta d'organitzacions: la UGT, el PSUC, la Unió de Rabassaires i Esquerra Republicana es van posicionar de manera immediata davant els fets plantejant l'existència d'un conflicte agrari motivat pels impulsos col·lectivistes de la CNT i negant radicalment qualsevol tipus d'implicació política a la revolta. El mateix dia 27 de gener el secretariat de Catalunya de la UGT que, cal recordar-

24. *En torno a los sucesos de la Fatarella. ¡Hay que orientar, y no envenenar, a las masas obreras!*, “Solidaridad Obrera”, 27 de gener de 1937.

25. *Los hechos de la Fatarella, una advertencia dolorosa*, “La Batalla”, 27 de gener de 1937.

26. *Informació presentada pel delegat de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbregas, referent als fets ocorreguts al poble de La Fatarella*, citat.

ho, estava sota el control de militants del PSUC, donava a conèixer la seva versió oficial, replicant en primer lloc la nota que el dia abans havia donat a conèixer la CNT, negant el caràcter feixista de la revolta i destacant que es va tractar de l'acció "*del pueblo en masa sublevado contra la colectivización que le quieren imponer*"²⁷. A desgrat de tot s'afirmava que "*es posible que dentro de las filas de los campesinos haya algún elemento que haya pertenecido a partidos reaccionarios anteriormente*" i que en els esdeveniments havia aparegut la cinquena columna, "*el agente provocador, el fascista que procura en la retaguardia, sembrando la división, agriando las relaciones entre los dos sectores proletarios y entre los distintos sectores del bloque antifascista, facilitar el avance de los mercenarios de Franco, Hitler y Mussolini*". Però la causa profunda que havia provocat els fets era la indignació camperola, "*el estado de desespero de un pueblo que ve como una minoria quiere imponerle una vida que está en contra de todas sus concepciones y de todos sus intereses*"²⁸.

El PSUC va donar a conèixer la seva posició el dia 28 de gener, a través d'un llarg comunicat, firmat pel Comitè Central del partit, en el que s'explicava "la veritat sobre els fets de La Fatarella"²⁹. En primera instància negava que el poble fos reaccionari, com apuntaven diverses fonts, i negava també la gran influència que alguns deien que tenia el capellà. Per a continuació carregar totes les tintes en el tema de la col·lectivització forçada: "Què ha passat, doncs, a La Fatarella? Una minoria reduïda ha volgut obligar la gran majoria a anar a la col·lectivització. La majoria del poble va oposar-hi resistència, per creure que no era oportuna. La minoria, formada per uns dotze individus, volia imposar-se, no per la força de la raó i del convenciment, sinó per la força de les armes. Aquesta conducta creava un fort descontentament que s'anava convertint en una desesperació sorda". A l'hora de fer la crònica dels fets i de parlar dels morts, no tenia cap mena de dubte de la responsabilitat dels grups armats que havien arribat a la població i que els morts "pertanyien a la UGT, al Partit Socialista i a l'Esquerra Republicana". En cap cas, doncs, havia estat una insurrecció feixista, sinó que era una acció desesperada dels camperols de La Fatarella que, a parer dels dirigents del PSUC, podia produir-se en qualsevol altra població de Catalunya³⁰.

El Consell Directiu de la Unió de Rabassaires i altres Cultivadors del Camp de Catalunya, per la seva banda, va donar a conèixer la seva posició en una nota en la qual també deixava molt clara l'existència del conflicte agrari:

"Els pagesos de la Fatarella, que s'han aixecat contra aquells que els obligaven, com tots els pagesos de totes les comarques de la Terra Alta i Tarragona, no són

27. *Nota del Secretariado de Cataluña de la Unión General de Trabajadores sobre los sucesos del pueblo de Fatarella*, "Las Noticias", 27 de gener de 1937.

28. *Ibid. Ibid.*

29. *La veritat sobre els fets de La Fatarella. El P.S.U. a tots els treballadors*, "Treball", 28 de gener de 1937.

30. *Ibid. Ibid.*

feixistes ni han pensat mai ésser-ho; el que volen és continuar treballant les seves terres i gaudir d'una llibertat i d'una independència que mai encara no havien tingut i que confiaven que la Revolució els portaria, no pensant que en nom d'ella pogués produir-se la incomprensió que ha provocat els fets de La Fatarella"³¹.

Esquerra Republicana, a través d'un editorial que publicava "La Humanitat", també donava a conèixer la seva actitud contrària a la col·lectivització de la terra. "Cap revolució —escrivia— no s'ha fet contra el pagès, ni pot fer-se ni podrà fer-se. Ell té la clau de les possibilitats vitals dels països. I té, a més, en el nostre cas, la raó. La raó! La raó de les suors de tota una vida sobre la terra que treballa i que posseeix i que legítimament reivindicarà contra tots i tothom". I sense entrar en els fets concrets del que havia succeït a La Fatarella sí que plantejava que "el descobeixement del problema del camp català, dels interessos legítims del pagès català, convertiria tot Catalunya en La Fatarella"³².

Encara es varen produir més pronunciaments, com la nota conjunta, firmada a Tarragona i Reus, el 27 de gener, pels responsables dels Comitès de Tarragona i Reus de la UGT, del PSUC i de les Joventuts Socialistes Unificades, que en nou punts donaven la seva versió dels fets³³. La CNT, per la seva banda, encara va replicar a la versió de la UGT insistint en la participació de la cinquena columna en els esdeveniments, més enllà de desacords sindicals³⁴. "La Batalla" per la seva banda va publicar una entrevista amb uns membres de les patrulles de control que havien participat en els esdeveniments³⁵. Mentre "El Noticiero" publicava amplis extrets d'un extens relat dels fets de La Fatarella firmat per J. Arias, un dels caps de les patrulles de control³⁶. El Govern de la Generalitat, per la seva banda, va pronunciar-se corporativament sobre els esdeveniments després de la sessió extraordinària, presidida per Lluís Companys i en què van assistir tots els consellers, que es va celebrar el dia 1 de febrer. A la sortida, el conseller en cap, Tarradellas, donava a conèixer que "s'ha examinat també la situació de l'ordre públic i molt particularment els fets ocorreguts a Fatarella que el Consell ha condemnat enèrgicament i ha acordat fer una investigació a fons per tal d'exigir totes les responsabilitats i reiterar al conseller de Justícia les facultats per a procedir amb tota energia. Com és sabut, ha estat designat un jutge especial per a la formació d'aquesta causa"³⁷.

31. *Nota de la Unió de Rabassaires sobre els fets de La Fatarella*, "La Humanitat", 29 de gener de 1937

32. *Un símbol*, "La Humanitat", 28 de gener de 1937.

33. *Sobre lo que ha ocurrido en Fatarella*, "Las noticias", 28 de gener de 1937.

34. *Lo ocurrido en la Fatarella y la 5ª columna con carnet*, "Solidaridad Obrera", 28 de gener de 1937.

35. *Alerta con las filtraciones burguesas. Los sucesos de Fatarella, relatados por los camaradas de las Patrullas de Control*, "La Batalla", 29 de gener de 1937.

36. *Los sucesos de La Fatarella. Las patrullas de Control explican su intervención*, "El Noticiero", 3 de febrer de 1937.

37. "Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència", 1 de febrer de 1937.

Conclusió: el malestar camperol i les col·lectivitzacions agràries

Al marge de qualsevol altre tipus de consideració, del caràcter reaccionari o revolucionari de la pagesia de La Fatarella –i ben segur que de “revolucionaris” no en devien ésser gaire els pagesos d’aquest indret de la Terra Alta-, era evident que la qüestió camperola derivada de la col·lectivització de la terra estava provocant problemes i conflictes en aquelles comarques de Catalunya, ben poques altrament, on s’estaven produint intents col·lectivitzadors. I aquests problemes es vinculaven, alhora, amb un altre que havia aparegut pràcticament tot just iniciada la guerra civil, que era ni menys ni menys que el problema a l’entorn de l’ordre públic. Pocs dies després dels fets de La Fatarella es van produir els “fets de Centelles”, que, tot i ésser de naturalesa diferent, també tenien com a protagonistes les patrulles de control i sectors de la pagesia i van culminar amb la mort de diverses persones : entre els dies 19 i 21 de febrer de 1937 s’havien produït enfrontaments entre elements armats de la CNT i patrulles de control i pagesos de la localitat que havien ocasionat la mort del president de les Joventuts Llibertàries de Centelles, Salvador Puig Rovira, i de cinc pagesos de Sant Martí de Centelles : Santiago Castellar Corts, de 24 anys, Josep Mas Pledorca, de 18 anys, Josep Fabrè Fabrè, de 32 anys, Isidre Argemí Fàbregas, de 24 anys i Joan Dantínia Fabrer, de 45 anys. Per bé que el motiu sembla que en aquesta ocasió es relaciona amb uns registres i escorcolls efectuats per patrulles a diferents cases de pagès, era evident que les preocupacions tornaven a situar-se en relació al tracte que s’estava donant a sectors de la pagesia³⁸.

Era evident, doncs, que els dos temes que més preocupaven respecte a la pagesia i al propi procés revolucionari que s’estava vivint eren els relacionats amb les col·lectivitzacions i amb l’ordre públic. Sobre el primer punt, en la mesura en què el decret de col·lectivitzacions i control obrer s’havia centrat únicament en la indústria, es va haver d’actuar sobre la marxa, generant normes i disposicions que tenien l’objectiu bàsicament d’evitar conflictes. Així, el dia 17 de febrer de 1937 el govern de la Generalitat va estudiar “la situació creada a les comarques del Baix Ebre degut a les col·lectivitzacions il·legals i per l’emissió de vals que pretenen substituir el paper moneda emesos per entitats particulars o corporacions locals”³⁹. I va decidir nomenar una comissió que estaria formada pels

38. Sobre els fets de Centelles és interessant l’ *INFORME RESERVADO que se emite a petición del Presidente accidental de la Audiencia Sr. Ragasol, referente a los sucesos ocurridos en Centellas los días 19 al 21 y que se desprende de lo actuado por el Juzgado en el sumario desde la noche del 21 hasta la noche del 23 del corriente*. Es tracta de l’informe, presumiblement redactat també per Rodríguez Dranguet, que fou nomenat jutge especial per aclarir els fets de Centelles i de Sant Martí, i que fou redactat el dia 24 de febrer de 1937. Es pot consultar a la carpeta de “Problemes Municipals”, 8A. AMTM-Poblet. També és interessant la crònica dels fets que publica el diari “Última Hora”, el dia 22 de febrer de 1937. El Consell de la Generalitat es va ocupar d’aquests darrers esdeveniments a la sessió dels consells dels dies 22 i 23 de febrer de 1937, segons la “Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència”, d’aquests dies.

39. “Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència”, 17 de febrer de 1937.

consellers Calvet, Abad de Santillán, Vidiella i Sbert, a la qual s'hi afegirien senegles delegats de la CNT, UGT, Unió de Rabassaires, ERC i de la Junta de Seguretat. Dos dies després els consellers designats van visitar les comarques del Baix Ebre i arran de l'informe que van presentar al govern de la Generalitat, aquest va prendre l'acord que "fins i tant no sigui establert el règim de col·lectivitzacions i explotacions agrícoles, s'hauran de complir les normes següents:

Primer.- Totes les col·lectivitzacions resten obligades a deixar en llibertat afectiva tots llurs membres a retirar-se voluntàriament i reintegrar-los les terres i béns que varen aportar-hi, i que no hagin rebut per altres conceptes.

Segon.- Totes les col·lectivitats i entitats locals hauran de respectar els parcers, propietaris, masovers, etc. Deixant-los per a conreu les propietats que ja tenien, encara que els propietaris hagin estat declarats facciosos, amb la limitació que la terra deixada de conreu ha d'ésser treballada en règim familiar, i tot l'excedent que hagi d'ésser treballat en règim de salariat, podrà ésser col·lectivitzat amb les disposicions decretades pel Consell de la Generalitat.

Tercer.- Serà autoritzat l'intercanvi de braços entre petits propietaris i conreadors.

Quart.- Són declarades nul·les i sense efecte totes les col·lectivitzacions i incautacions de béns mobles i immobles que no estiguin d'acord amb el Decret de Col·lectivitzacions, i aquestes hauran d'ésser reintegrades a l'Estat interior [o anterior?].

Cinquè.- El Govern de la Generalitat establirà disposicions en breu termini que regularan el règim jurídic de la terra⁴⁰.

Era, naturalment, una solució de compromís per evitar la reproducció d'incidents com el que s'havia produït a La Fatarella.

Pel que fa al tema de l'ordre públic, que ja es presentava conflictiu pràcticament des de l'inici de la guerra, l'estiu de 1936, la Generalitat va aprovar el dia 1 de març de 1937 tot un conjunt de decrets d'Ordre Públic, que dissolien la Junta de Seguretat de Catalunya, creaven un nou Consell de Seguretat de Catalunya, una Direcció General de Seguretat, dissolien també els consells d'obriers i soldats i tots els comitès i organismes relacionats amb l'ordre públic, com les patrulles de control, i creaven un Cos únic de seguretat interior⁴¹. En aquest cas, doncs, s'havia tirat pel dret, tot i que els conflictes a l'entorn de l'ordre públic encara

40. "Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència", 20 de febrer de 1937.

41 "Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència", 1 i 2 de març de 1937. El ressò dels decrets a la premsa es pot seguir a través de la majoria de diaris, alguns dels quals, com "La Humanitat", "La Publicitat", "Diari de Barcelona", "Treball" o "El Diluvio", a les edicions del dia 3 de març de 1937 s'hi mostren favorables, mentre "La Batalla" i "CNT" del dia 3 de març i "Solidaridad Obrera" del dia 4 de març es manifesten especialment crítics. Els decrets, finalment, van ésser publicats al "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya" el dia 4 de març de 1937.

eren lluny de resoldre's, com es posaria de manifest amb els fets de Puigcerdà i la Cerdanya, que acabarien abocant als enfrontaments de maig de 1937. Però aquests eren ja uns altres conflictes.